

Yorick GOMEZ GANE

Gli italianismi nel catalano. Dizionario storico-etimologico

Roma: Aracne, 2012, 229 p., 14 €

És una interessant novetat lexicogràfica la publicació del primer recull de tots els italianismes que han entrat en català, per via directa, des del segle XIII fins a l'actualitat, un diccionari que assoleix el doble objectiu d'ajudar a construir el mapa geolingüístic de la projecció internacional de l'italià i de valorar la capacitat receptiva que el català ha mostrat al llarg de la seva història en relació amb una de les llengües i una de les cultures més properes.

La novetat del llibre de Yorick Gomez Gane, estudiós de formació italiana i d'ascendència catalana i australiana, rau en primer lloc en el caràcter sistemàtic de la compilació, en la voluntat d'oferir un inventari exhaustiu i fiable gràcies al qual el lector i l'estudiós podran disposar d'una visió de conjunt del fenomen i quantificar-ne l'abast. El registre ultrapassa els cinc centenars de mots. Un arsenal, doncs, amb un pes específic gens menyspreable, més si es té en compte l'ampli ventall temàtic que es cobreix i el valor qualitatiu d'una bona part del conjunt, amb força préstecs que pertanyen al lèxic comú (*fatxenda, xalar, mandra, cúpula, duel, golf, pantà, comediant, crèdit*, etc.), i el criteri selectiu aplicat, que deixa de banda tant els préstecs ocasionals que no han arribat a incorporar-se de manera estable com els que, tot i ser d'origen italià, han entrat amb tota seguretat mitjançant altres idiomes, com ara el castellà o el francès. En aquest sentit, la prudència, la precisió i el rigor que han presidit l'anàlisi i la classificació del material atorguen al balanç final un valor afegit. Aquest llibre, doncs, posa en evidència la consistència i la continuïtat dels fluxos lingüístics de l'italià al català, i de pas, reafirma el paper gens menor ni episòdic que han tingut les relacions entre Itàlia i Catalunya en tots els àmbits i en totes les èpoques.

Altres novetats interessants són les que es poden destriar dins el reguitzell d'informacions que l'autor ha recopilat, sospesat i estructurat en el llibre. El treball té com a punt de partida el buidatge de diferents fonts lexicogràfiques del català: la versió electrònica del *DCVB (Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover i Moll) i el *Diccionari etimològic* de Bruguera. Els resultats han estat contrastats entre ells i amb el *DECLC (Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Coromines), ampliat amb altres fonts i sotmesos a selecció, de manera que han quedat descartades, per exemple, dues terceres parts de paraules que el *DCBV* marca com a italianismes però sense prou arguments a favor, segons l'autor.

Tot el material triat s'ha descrit des d'una perspectiva històrica i etimològica. Cada lema s'articula a partir de múltiples informacions: per a cada mot català inclòs

se'ns especifica els significats afectats, la data de la primera documentació, el mot italià que fa d'ètim i, si escau, els significats relacionats amb el préstec i la data de documentació més antiga. Tot seguit, una nota crítica acull notícies i aclariments, variables en funció del mot, relatius a la dinàmica del préstec, a incerteses pel que fa a les vies directes o indirectes de transmissió, a les divergències de datació o d'atribució del sentit del préstec (des de l'italià o des del català) i, en general, a tots aquells aspectes que han generat i poden generar el debat científic.

A banda de la inclusió d'alguna paraula o accepció fins ara no detectades com a italianismes per cap lèxic (com el regionalisme balear *gallineta*, nom comú de peix), cal destacar, com a aportació d'especial interès, la revisió de les dates d'entrada que consten en els repertoris etimològics d'un bon grapat d'italianismes gràcies sobretot a les dades que Gomez Gane ha extret del *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana (CTILC)*. Molt significativa és la repercussió de tot això en la terminologia teatral i musical, perquè hi trobem nombrosos italianismes en què la primera atestació pot resultar endarrerida fins i tot d'unes quantes dècades respecte als coneixements anteriors. A tall d'exemple, el mot *romança*, datat el 1950 al *DCVB*, és ara datable el 1866; o *crescendo*, datat el 1954 al *DCVB*, es remunta ara al 1851, com també *arlequí*, documentat pel *DCVB* a partir de 1930, s'endarrereix al 1852, i *atrezzo*, atestat a partir de 1931 al *DIEC*, és utilitzat en un text de 1880. Sense comptar que uns quants altres mots reben per primer cop una datació: són atestats, per exemple, a mitjan segle XIX, *pizzicato* i *serenata*.

Les noves datacions dels préstecs tenen efectes fins i tot en el vessant de la llengua italiana, perquè en alguns casos permeten d'endarrerir les primeres atestacions fins ara conegudes de determinats mots italians. Per exemple, la paraula *manierismo* és documentada per primer cop el 1934 al *Dizionario etimologico della lingua italiana* de Cortelazzo i Zolli, però el català *manierisme*, de segura derivació italiana, ja apareix escrit el 1926 i, per tant, obliga a suposar que en aquest any ja devia circular el mot italià. Semblant és el cas de *trampolí*, italianisme derivat de *trampolino*, que és al seu torn format a partir de *trampolo* (és a dir, *xanca*). La primera documentació del mot català és del 1885, sis anys anterior a la que consta per al mot italià (1891). La font que localitzem al *CTILC* és la novel·la *Vilaniu* de Narcís Oller. El context en què apareix *trampolí* (usat per Oller en sentit figurat) no té res a veure amb una temàtica italiana, però és molt indicatiu, en canvi, que l'autor del text sigui un escriptor que es va relacionar personalment amb el món cultural italià.

Aquests dos exemples (i molts d'altres d'època medieval recollits en aquest diccionari), que semblen capgirar la successió lògica del trasllat de la paraula d'una llengua a l'altra i que s'expliquen evidentment per llacunes documentals en la llengua d'origen, són també una prova de la manera com el català va assimilar tempestivament aquestes novetats lèxiques i de la seva receptivitat directa i activa de llengües i cultures veïnes. En efecte, si resseguim les dates consignades en el llibre, hi descobrim diverses seqüències cronològiques que destaquen per l'elevada proximitat entre la data d'entrada del préstec i la de la primera atestació de l'ètim, p. exemple: *macarró* (1344) – *maccherone* (1344); *crèdit* (1403) – *credito* (1353); *alabarda*

(1523 en català, abans de 1520 en italià); *canelons* (1918) – *cannelloni* (1851).

El diccionari d'italianismes de Gomez Gane opta per una classificació temàtica, a partir de la qual, en cada apartat, els préstecs estan disposats segons la cronologia del seu ingrés en català. Dins de sis macrotemes (l'art i la cultura, la vida militar, el mar, l'economia, la vida social, la vida privada) es van distingint apartats dedicats a sectors més específics amb una breu introducció de l'autor sobre la consistència i la cronologia dels préstecs. Tot i que l'atribució dels mots a un sector o a l'altre pot resultar de vegades discutible, aquesta articulació, a més de facilitar una lectura més orgànica del material, té el mèrit de proposar uns itineraris raonats que ajuden a relacionar els possibles contextos històrics i culturals amb els fluxos de paraules. I, de retop, fan evident el pes que cada sector concret té en el conjunt.

Finalment, cal precisar que el terme *italianisme* és utilitzat en sentit ampli, ja que s'hi inclouen tant les paraules procedents de l'italià literari o estàndard com les que deriven dels que se solen anomenar dialectes d'Itàlia. Els préstecs dels diferents dialectes poden ser de data antiga, és a dir, d'una època en què el toscà encara no s'havia convertit en koiné lingüísticoliterària italiana, com *palangre*, derivat d'una forma dialectal meridional *palangrese*, o poden ser d'origen més recent, com *camàlic* i *a dojo*, entrats des del genovès a principi del segle XIX.

Tot plegat, una eina nova i útil per a la lexicografia romànica i, per descomptat, de gran interès per a la història i l'etimologia del català.

Gabriella Gavagnin
Universitat de Barcelona